

Перед Вами демоверсія статті Н.Шабел «Переконайте прочитати «Енеїду», яка є варіантом художнього аналізу поеми І. Котляревського і має на меті знайти у творі ті епізоди, які б сподобалися юному читачеві і спонукали б його прочитати «Енеїду»

Переконайте прочитати «Енеїду»

***Наталія Шабел,
вчитель української мови і літератури
Городищенської ЗОШ І-ІІ ст..
Менського району Чернігівської обл..***

Протягом минулого десятиліття став промовисто очевидним той факт, що з розширенням діапазону телепрограм та появою різноманітних спокусливих електронних іграшок, комп'ютера, Інтернету наша молодь втратила інтерес до читання. Часто вже марно навіть намагатись переконати юних, у тому, що відмовитись від книг – означає обікрати себе. Діти, підлітки обирають для себе як основний спосіб здобуття інформації найпростіший – аудіовізуальний. Звичайно, почути, тим більше, побачити – це дуже добре, але коли пропонуються лише картинки, які до того ж швидко змінюють одна одну, мозок сприймає образи лише поверхово, бо нема часу встигнути осмислити подану інформацію, тим паче, проаналізувати. Як наслідок маємо факт, що старшокласники часто не вміють чітко і грамотно висловлюватись, навіть, даючи просту відповідь на просте питання. Навіть кращі учні зізнаються, що не люблять читати, бо існують набагато цікавіші заняття. І на уроках школярі швидко й не надто заглиблюючись, знайомляться з кращими зразками української і світової літератури переважно задля отримання балів і аж ніяк не з цікавості. Наслідок – велика кількість помилок як в усному мовленні, так і у письмових роботах, невміння чітко, грамотно і красиво висловлюватись. Але ж іще образливо й те, що деградує не лише відчуття прекрасного, а навіть почуття гумору. Нація вже регоче з примітивних і брудних жартів на манер недолугих

американських кінокомедій – ніякої дотепності, ніякого підтексту, жодного спонукання до мислення... У кого вчитись? Та у нього ж, у батечка Котляревського!

Згадка про «Енеїду» Івана Котляревського навіть у покоління батьків сьогоднішніх школярів викликає посмішку сум'яття, бо насправді мало хто, читаючи хрестоматійні твори, міг загорітися справжнім інтересом до них, оскільки, крім тексту, завжди наполегливо пропонувалось читати критичну статтю підручника, аби отримати гарну оцінку. Навіщо тоді було напружуватись, якщо шановні критики добре вам роз'яснили, як і що слід у творі розуміти. Тому навряд чи залишилось у пам'яті більше, аніж одна-дві заяложені цитати. Як же тоді можуть мама чи тато, будучи навіть дуже зацікавленими у вивченні дитиною літератури, пробудити у неї інтерес до твору?

А давайте-но знову разом відкриємо «Енеїду» і спробуємо ще раз!..

I

Славні українські традиції

Іван Котляревський у поемі «Енеїда» сміливо і на той час досить ризиковано подає яскравий архетип українця, зображуючи його різнопланово і майстерно. Які ж ми з вами є, українці? Ми – сумирні і богобоязливі. Ми – славні, відважні, відчайдушні, могутні козаки-воїни, здатні на справжній подвиг в ім'я служіння присязі заради майбутнього, ми – турботливі люблячі батьки і вдячні та віддані сини; ми – героїчні матері, готові пройти через будь-які випробування заради дітей своїх, ми – ніжні і пристрасні, люблячі жінки, здатні самовіддано підтримувати чоловіків, допомагати їм. Але разом з тим українець – веселий та запальний – іноді й надміру, бо не цурається ні чарчини, ні дівчини; а україночка – ласкава і терпляча, та до пори, бо може стати лютою і мстивою – варто лишень образити її...

Одним з важливих прийомів розкриття глибокого духовного світу українців є зображення Котляревським стосунків батьків і дітей. Навіть безжальна сатира – коли йдеться про пияцтво та гультяйство – не затьмарює істинних поваги, шани і турботи, які простежуються у спілкуванні Енея з духом Анхіза – його померлого батька – через сновидіння. Анхіз звертається до Енея, умовляючи не боятись: *«Прокинься, милеє дитятко...»*, Анхіз прощається: *«Прощай же, сизий*

голубочок!.. Прощай, дитя, прощай, синочок!..») У пеклі батько вітає Енея: *«Здоров, синашу, ма дитятко!..»*, і, прощаючись, – хоча у цьому епізоді автор, вірний бурлескному стилю, і надає сцені гумористичного забарвлення, вдавшись до промовистого порівняння – *«Проща-лися і обнімались, слізьми гіркими обливались, – Анхіз кричав, як в марті кіт...»* Неприхована щира батьківська любов і турбота – у проханні царя Евандра до Енея наглядати в бою за його юним запальним сином Паллантом:

«А вас, Анхізович, покорно,
Прошу Палланта доглядять;
Воно хоть паруб'я, неспорно,
Уміє і склади читать,
Та дурень, молоде, одважне,
В бою як буде необачне,
То може згинуть, неборак;
Тоді не буду жить крізь силу,
Живцем полізу я в могилу...»

Для козака важливо також бачити свого нащадка мужнім, хоробрим, гідним слави батьків. Евандр, благословляючи сина очолити військо на полі бою, говорить:

«А доки в паці будеш грати?
З дівками день і ніч ганяти
І красти голубів у всіх?..
Іди лиш послужи а полі;
Ледащо-син – то батьків гріх!»

А Еней не приховує гордості за свого сина Іула, який показав себе під час боїв талановитим командиром, вправним у військовому ремеслі:

«Еней Іула вихваляє,
Потім до серця прижимає,
Цілуєть люб'язно в уста.
Енея серце трепетало,
Воно о сині віщувало,
Що він надежда не пуста».

Сини ж виявляють глибоку повагу до батьків, пишаються ними, прагнуть продовжити ратну путь, не осоромити свого роду, бережуть і

примножують традиції. Воїни пам'ятають про своїх рідних, навіть коли опиняються перед складним питанням вибору між особистими почуттями та громадянським чи військовим обов'язком. Так вчинив Еней, рятуючи у Трої і свою родину, і товаришів. Пригадаймо діалог Низа та Евріала про синівський обов'язок і присягу, коли юнаки-найманці планують зухвало проникнути у ворожий табір. Низ нагадує товаришеві:

«У, тебе мати єсть старая,
Без сил і в бідності, слабая,
То і повинен жити для неї...»

Але Евріал не може дозволити Низу самому піти до ворога:

«Розумно, Низ, ти розсуждаєш,
А о повинності мовчиш...
Де общее добро в упадку,
Забудь отца, забудь і матку,
Лети повинність ісправлять;
Як ми Енею присягали...»

Та ідучи на вірну смерть, юний Евріал просить Іула, Енеєвого сина, що керував троянцями у час відсутності батька, подбати про стару матір:

«...не дайте
Паньматці вмерти від нужди,
Їй будьте сином, помагайте
І заступайте від вражди,
Од бід, напраснини, нападку;
Ви самі мали паніматку,
То в серці маєте і жаль...»

Слід також відзначити, що, навіть критикуючи надміру розкішний і відверто аморальний устрій життя олімпійських богів, автор, змальовує доволі стійкі родинні стосунки між ними і часто демонструє в них теплоту і доброзичливість, так само як і у стосунках звичайних земних батьків і синів.

Поряд з тим бурлескний стиль поеми надає комічного забарвлення серйозним речам. Простежмо, як Еней, керуючись почуттям синівського обов'язку, влаштовує поминки по своєму батькові. Котляревський, описуючи ритуальне поминальне застілля і відповідний ситуації стан

чоловіків, зокрема і самого нашого героя після поминок, змальовує і певні пікантні деталі.

«Еней хоч трохи був підпилий,
Та з розумом не потерявся;
Він син був богобоязливий,
По смерті батька не цуравсь.
В цей день його отець опрягся,
Як чикилдихи обіжрався, –
Анхіз з горілочки умер.»

Звелівши приготувати різноманітні страви та напої до поминального столу, Еней кличе обідати всіх злиденних і старців – давня шляхетна традиція українців.

«Як проспівали «со святими»,
Еней обливсь слізьми гіркими,
І прийнялися всі трепать;
Наїлися і нахлистались,
Що деякі аж повалялись...
Тоді і годі поминать»...

Але ж на завтра!..

«Енея заболіли ноги,
Не чув ні рук, ні голови;
Напали з хмелю перелогі,
Опухли очі, як в сови,
І ввесь обдувся, як барило,
Було на світі все немило,
Мислите по землі писав.
З нудьги охляв і ізнемігся,
В одежі ліг і не роздігся,
Під лавкою до світу спав.
Прокинувшиися, ввесь трусився,
За серце ссало, мов глисти;
Перевертався і нудився,
Не здужав голови звести,
Поки не випив півквартівки
З імбиром пінної горілки

І кухля сирівцю не втер.
З-під лавки виліз і струхнувся,
Закашляв, чхнув і стрепенувся.
«Давайте, – крикнув, – пийте тепер!»

Скажете, що я вже перегинаю з деталями? Сучасного підлітка не здивуєш набагато відвертішими фактами, бо, поки матусі на роботі, у розпорядженні їхніх чад десятки телеканалів та всесвітня павутина. Тому висловом «Їм рано про *таке*» ми самі від себе намагаємось замаскувати те, що існує всупереч нашому велінню і бажанню. Якщо ми про це не говоримо, це не означає, що такого не існує. А воно існує, і чим довше ми боїтимемось про *таке* та *інше* говорити відверто і відкрито, доти воно некеровано прогресуватиме. Котляревський відверто критикує розгул і пияцтво козаків, українців, зображуючи їх далеко не привабливими. Але, на жаль у нашому характері отак і поєднується відвага, віра, любов, повага, благородство разом з безрозсудністю, гарячковістю, нестримністю, нерозважливістю. Питання в тому, що візьме гору у найвідповідальнішу мить.

Якими ж справами у той час зайняте верховне божество? Напевно, вершить долю світу!.. Хоча...

«Зевес тоді кружав сивуху
І оселедцем заїдав...»

II

Устрій козацького війська. Козацькі розваги.

Народні ігри, ворожіння

Значне місце у поемі Іван Котляревський відводить описові устрою козацького війська, згадуючи героїчну добу. Розповідаючи про підготовку троянського війська до битви з Турном, автор демонструє обізнаність з фактами історії козаччини, не приховуючи захвату і гордості:

«Так вічної пам'яті, бувало
У нас в Гетьманщині колись...
Так славнії полки козацькі
Лубенський, Гадяцький, Полтавський
В шапках, було, як мак, цвітуть,

Як грянуть, сотням ударять,
Перед себе списи наставлять,
То мов мітлою все метуть».

Цікавим у плані бачення автором авторитету і міці козацького війська, а також як одна з позитивних характеристик головного героя Енея у поемі, є момент, коли латини просять хана Діоміда (у античній міфології – Діомед, у «Іліаді» Гомера – персонаж, що воював проти Трої) виступити союзником у бою проти троянців. У Котляревського – саме х а н – Діомид відмовляє Латину, «хоч і не враг», і радить краще помирितись з троянцями, мотивуючи тим, що добре знає Енея, бо доводилось воювати проти нього у Трої.

«Вам треба б перше придивитись,
Який то єсть Еней козак!
Під Троєю він дався знати
Нам всім, як взявся рятувати
Богів, домашніх і рідню.
Він батька спас в злу саму пору,
На плечах зніс на Іду-гору...
Против Енея не храбруйте,
Для нас здається він святим..
Гай! Гай! Де діти єсть такії,
Щоб кудрі батькові сідії
Найвище ставили всього?...»

До речі, крім хана, у «Енеїді» згадується й історичне ім'я Хмеля-царя, за часів якого виткано було літаючий килим, принесений у подарунок Латину від Енея.

Котляревський пропонує читачеві опис мобілізації і поділу козацького війська на сотні і полки, призначення сотників, хорунжих, осавул, «урядників з отаманами», а описуючи козацький одяг, нагадує, що кожен окремих полк мав свій колір шапок. Автор також перераховує різні види козацького озброєння, і коли настає черга описувати артилерію, він не скупиться на порівняння:

«Були тут страшнії гармати.
Од вистрілу дрижали хати,
А пушкарі так клались ниць...»

Але відчутний брак озброєння війська мусить «перемінить закони», і от ми знову посміхаємось:

«Квачі, помела, макогони
В пушкарське відомство пішли;
Колеса, бендюги, і кари,
І самії церковні мари
В депо пушкарське потягли...»

Котляревський згадує і муштру, яка Енеєві була, до речі, зовсім не подобалась.

Коли тривала перерва між воєнними діями, однією з улюблених традиційних козацьких розваг були кулачні бої. Іван Котляревський, будучи знавцем історії, демонструє нам і такий епізод, зіштовхнувши у греці двох сміливих, але різної вдачі воїнів: зухвалого запального Дареса і вайлуватого добродушного Ентелла.

«Ентелл був тяжко смілий, дужий,
Мужик плечистий і невключий,
Тоді він п'яний вклався спать.
Знайшли Ентелла-сіромаху,
Що він під тином гарно спав;
Сього сердешного тімаху
Будити стали, щоб устав.
Всі голосно над ним кричали,
Ногами всилу розкачали,
Очима він на них лупнув:
«Чого ви? Що за вража мати,
Зібрались не давати спати».
Сказавши се, оп'ять заснув».

Починається бій. Кожен воїн має своїх уболівальників серед козацтва. Але задум автора сягає далі: виявляється, боги теж легко проймаються азартом, отримавши нагоду спостерігати таке видовище. Всюдисущий Меркурій повідомляє богам, які саме, обідаючи, нудьгували:

«В Сицилії таке твориться,
Що вам би треба подивиться —
Там крик, мов підступа орда».

Боги, почувши, зашатались,
Із неба виткнули носи,
Дивитись на бійців хватались,
Як жаби літом із роси».

Венера, уболіваючи за Дареса, надумала-було прохати Зевса, щоб допоміг йому перемогти, але втручається Бахус. Починається суперечка Венери з п'яним Бахусом, але Зевс, крикнувши, припиняє її. Однак

«Венера, облизня піймавши,
Слізки пустила із очей
І, **як собака, хвіст піжавши**,
Пішла к порогу до дверей,
І з Марсом у куточку стала,
З Зевеса добре глузувала,
А Бахус пінненьку лигав
Із Ганімедова пуздерка...»

Тим часом Ентелл здолав Дареса, в якого

«З очей **аж іскри полетіли**,
І **очі ясні соловіли**,
Сердешний об землю упав.
Чмелів довгенько дуже **слухав**
І **землю носом рив і нюхав**,
І дуже жалібно стогнав.

Уміло козацтво розважатися й інакше. Коли військо, потрапивши до гостинних господарів, мало тривалий перепочинок, то тріщали столи віл розмаїття страв і напоїв – така вже вона є – щедра і щира українська душа. Великий полтавець чільне місце приділяє традиційній українській кухні, яка справді неперевершена: перелік видів хлібних виробів сягає десятка назв: *хліб, бублики, книші, буханчики пшеничні білі, лубенського шмат короваю, полтавські пундики пряжені, кав'яр, коржі..*, всього у поемі перелічено до тридцяти різних страв: *юшка, галушки, борщ, куліш, каша, лемішка, зубці, пугря, кваша, шулик, тетеря, ковбаса, сало, з підлевою індик, печені кури, гуси, качки, свиняча голова з хріном, мандрика, прослінне з ушками, з грінками, телячий лизень, з шпундри з буряками, крохналь, який їдять пани, каплуни, печена з часником свинина, отрібки баба-шарпанина*, а ще ми зустрічаємо близько двадцяти назв

міцних напоїв: *горілка, сивуха, сикизка, деренівка, дулівка, пальонка, слив'янка, калганка, чикилдиха, брага, заморські вина, мед, пиво, сирівець...*

Котляревський яскраво описує деталі українського національного одягу, як чоловічого – звичайного і козацького (*сап'янци, керея, бурка, свитка, кульбака, трока, постолі, онучі, волоки...*), так і жіночого. Венера – прекрасна жінка-богиня, збираючись «к Зевесу на ралець»,

«Взяла очіпок грезетовий,
І кунтуш з усами люстровий...»